

Kamil Kaptur

Nowe znaleziska monet rzymskich z Wyżyny Sandomierskiej (woj. świętokrzyskie). Przyczynek do badań nad osadnictwem okresu rzymskiego w Górach Świętokrzyskich i na Wyżynie Sandomierskiej

New findings of Roman coins from the Sandomierz Upland (Świętokrzyskie province). The contribution to the research over the settlements of the Roman period in the Świętokrzyskie mountains and the Sandomierz Upland

The area of the Sandomierz Upland is rich in numerous archaeological findings, including Roman importations, especially coins. The article presents the latest discoveries of Roman old coins: the denarius of Hadrian (Świrna, district Ostrowiec Świętokrzyski), the denarius of Antoninus Pius (Sandomierz), the denari of Vespasian and Hadrian and subaeratus of Trajan (Krzczonowice, district Ostrowiec Świętokrzyski). These findings are discussed within the wider territorial context.

KEY WORDS: The Sandomierz Upland, Roman period, Przeworsk culture, importations, Roman coins, Hadrian, Antoninus Pius, Vespasian, Trajan

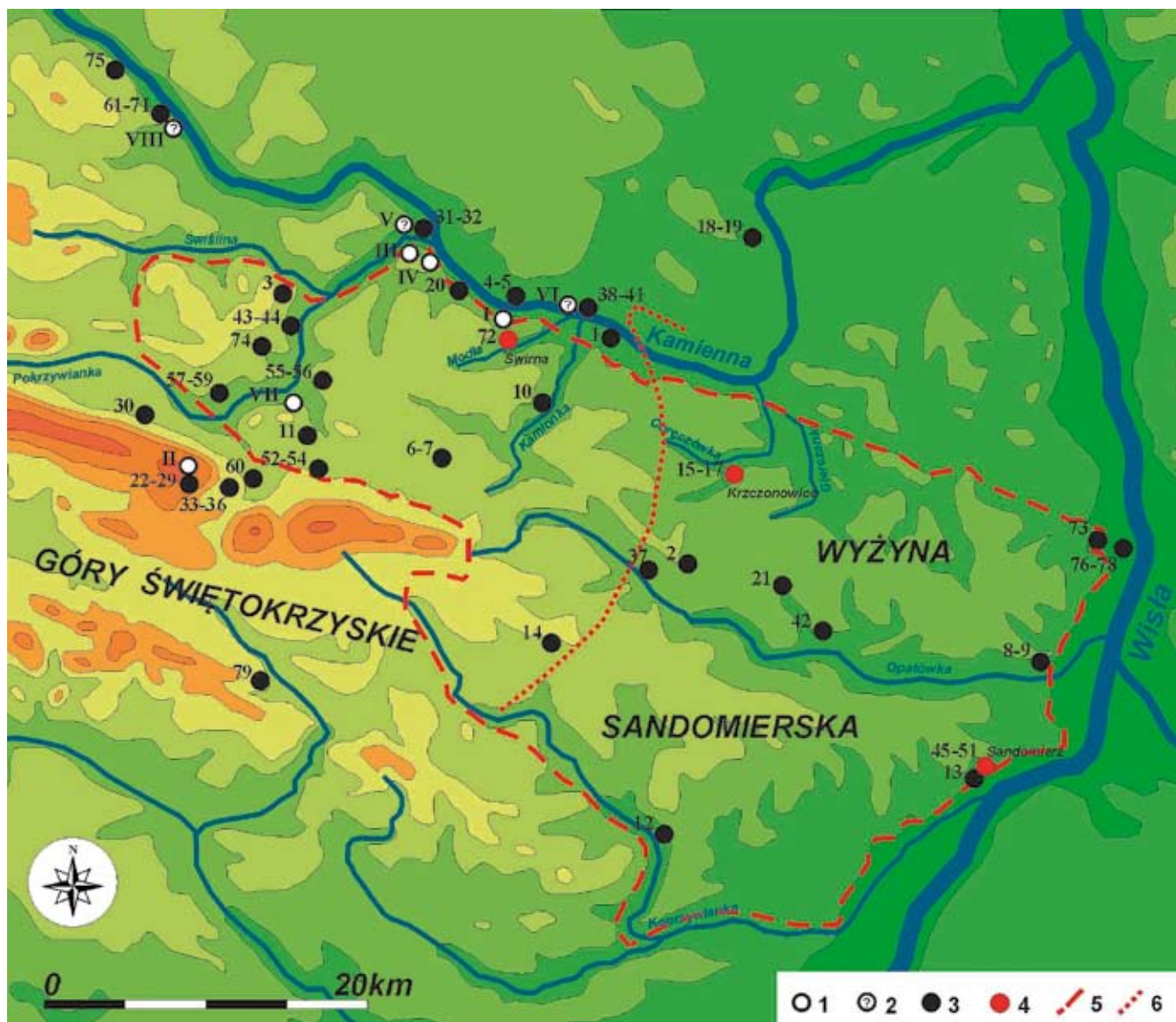
Wyżyna Sandomierska stanowi rozległy region, którego granice wyznaczają doliny rzeczne Kamiennej, Wisły i Koprzywianki. Teren ten, porozcinany przez liczne dopływy Wisły i Kamiennej oraz pokryty bardzo dobrymi glebami wytworzonymi na podłożu lessowym był chętnie zasiedlany w różnych epokach. W okresie wpływów rzymskich obszar Wyżyny Sandomierskiej zajęty był przez dwa skupiska osadnicze kultury przeworskiej (ryc. 1). Szczególną rolę odegrała zachodnia część, związana z produkcją hutniczą starożytnego centrum metalurgicznego funkcjonującego w Górach Świętokrzyskich, głównie na obszarach obejmujących północno-wschodnie przedpola Łysogór, sięgając na północy po środkowy odcinek Kamiennej. Część wschodnia Wyżyny Sandomierskiej, obejmująca rozległe tereny lessów sandomiersko-opatowskich tworzyła wyraźnie wyodrębniony kompleks osadniczy. Mezo-region ten, mający bezpośredni kontakt ze strefą hutniczą, stanowił szerokie zaplecze osadnicze świętokrzyskiego okręgu metalurgicznego (por. S. Orzechowski 2002, s. 27–43; 2007, s. 57–72; 217–218). Granicę tych dwóch, ściśle ze sobą powiązanych mezo-regionów wyznacza dorzecze Kamionki i górny bieg Opatówki (S. Orzechowski 2007, s. 33). Obszar Wyżyny Sandomierskiej, a zwłaszcza jej zachodnia, „hutnicza” część w dorzeczu środkowego biegu Kamiennej, obfituje w wiele znalezisk, w tym importów rzymskich szczególnie licznie reprezentowanych przez monety. W ostatnich latach okazały zbiór rzymskich numizmatów odkrytych na obszarze obu mezo-regionów został wzbogacony o nowe znaleziska.

Do ostatniego odkrycia doszło w sierpniu 2008 roku w miejscowości Świrna, gm. Bodzechów, pow. ostrowiecki. Podczas prac polowych, w warstwie ornej znaleziono denar Hadriana (nr kat. 3; fot. 3). O odkryciu poinformował znalazca, p. Krzysztof Gajewski, będący właścicielem terenu.

Odkrycia dokonano na obszarze rozległego, wielokulturowego stanowiska (stan. 1), położonego na stoku lewego brzegu doliny potoku Modła – prawobrzeżnego dopływu Kamiennej. Denar znajdował się w dolnej partii stoku, w południowo-zachodniej części stanowiska. Moneta nosi ślady silnego zużycia, jej powierzchnia jest dość mocna starta.

W związku z napływającymi w ostatnich latach informacjami o licznych znaleziskach archeologicznych z tego stanowiska, było ono kilkakrotnie wizytowane, zarówno przez przedstawicieli wojewódzkich służb konserwatorskich, jak i przez pracowników ostrowieckiego muzeum. W wyniku przeprowadzonych prospekcji terenowych stwierdzono tu ślady osadnictwa z różnych okresów. Zarejestrowano na powierzchni materiały związane m.in. z kulturą pucharów lejkowatych, mierzanowicką, łuzycą, przeworską oraz datowane na średniowiecze i nowożytność. Na obszarze stanowiska znajdują się również dwa obiekty wpisane do rejestru zabytków – pozostałości kopca ziemnego, prawdopodobnie megalitu związanego z kulturą pucharów lejkowatych oraz relikty dworu obronnego z XVI–XVII wieku.

Szczególnie interesujące wydają się być znaleziska z okresu rzymskiego. Poza zgłaszanymi wcześniej i zweryfikowanymi znaleziskami kłoców żużla dymarskiego, w prywatnych zbiorach właściciela terenu znajduje się interesująca kolekcja zabytków ruchomych (m.in. 3 fibule, fragment nożyc kabłąkowych, paciorki, przęśliki, ceramika). Należy podkreślić, że część zabytków może pochodzić ze zniszczonego, niezlokalizowanego cmentarzyska, na co wskazywałyby ślady patyny ogniowej na powierzchni niektórych przedmiotów. Nie bez znaczenia jest również fakt, że część odkryć dokonano w sąsiedztwie ruin wczesnonowoczesnego dworu obronnego.

Ryc. 1. Skarby i drobne znaleziska monet rzymskich z obszaru świętokrzyskiego okręgu hutniczego i Wyżyny Sandomierskiej. 1 – skarby; 2 – skarby domniemane; 3 – znaleziska drobne; 4 – nowe znaleziska; 5 – granica Wyżyny Sandomierskiej; 6 – wschodnia granica obszaru występowania stanowisk dymarskich; Numeracja stanowisk wg tabeli 1

Abb. 1. Römischzeitliche Hortfunde und einzelne Münzenfunde aus dem Gebiet des Heiligkreuz- Hüttenzentrums und der Sandomierz-Hochebene. 1 – Hortfunde; 2 – angebliche Hortfunde; 3 – kleine Funde; 4 – neue Funde; 5 – die Grenze der Sandomierz- Hochebene; 6 – östliche Grenze des Gebiets mit Rennofen- Fundstellen; Numerierung der Fundstellen anhand der Tabelle 1

Istnieje oczywiście możliwość, że niektóre zabytki, w tym moneta, pochodzą z ewentualnej, rozproszonej dworskiej kolekcji. Sądzymy jednak, że odkrycie denara Hadriana w pobliżu relikwów piecowiska hutniczego oraz towarzyszący mu materiał ceramiczny a także wczesna metryka dworu, raczej wykluczają taką ewentualność. Znamienne, że z obszaru jednego stanowiska pochodzą znaleziska o tak różnorodnym charakterze. Poza zabytkami metalowymi, ceramiką i monetą, w trakcie prowadzonych prospekcji, na powierzchni stanowiska zarejestrowano przynajmniej 2–3 „gniazda” żuźła, odpowiadające osobnym piecowiskom. Oprócz tego, obecność drobnych żuźli o strukturach charakterystycznych dla różnych etapów produkcji dymarskiej stwierdzono na powierzchni ok. 1–1,5 ha. Zasięg produkcji hutniczej na stanowisku wyraźnie pokrywa się z obszarem występowania ceramiki przeworskiej. Należy zatem sądzić, że mamy w tym przypadku do

czynienia z dużym stanowiskiem osadniczo-produkcyjnym, zapewne wielopiecowskim (por. S. Orzechowski, T. Wichman 2006, s. 81).

Na obecnym etapie rozpoznania niewiele można powiedzieć o datowaniu stanowiska. W rejonie doliny Kamiennej największa intensywność osadnictwa przypada na przełom wczesnego i młodszego okresu rzymskiego (S. Orzechowski 2007, s. 124). Wskazówką, pozwalającą tylko w ograniczonym zakresie określić chronologię stanowiska w Świrnie, może być jedna z zapinek ze zbiorów K. Gajewskiego. Jest to fragmentarycznie zachowany brązowy egzemplarz 7 serii V grupy Almgrena, o esowato wygiętym, wąskim i daszkowatym kabłąku oraz srebrnej inkrustacji na grzbieńcu. Zabytki tego typu są datowane najczęściej w środowisku kultury przeworskiej na młodsze stadium fazy B2 (T. Liana 1970, s. 445). Pełną odpowiedź co do charakteru znalezisk oraz chronologii

stanowiska mogą przynieść jedynie weryfikacyjne badania wykopaliskowe.

Dotychczasowe znaleziska stawiają omawiany teren w rzędzie ciekawszych stanowisk z okresu rzymskiego znanych z doliny i dorzecza środkowej Kamiennej. Rejon ten, położony na peryferiach świętokrzyskiego centrum metalurgicznego obfituje w liczne stanowiska, zarówno związane z produkcją hutniczą jak i osadniczą i sepulkralną (por. S. Orzechowski 2007, s. 114–124). W Chmielowie (stan. „Chmielów Piaskowy”), w odległości ok. 2,5 km na północ od stan. 1 w Świrnie, znajdowało się jedno z najciekawszych cmentarzysk znanych z obszaru kultury przeworskiej (K. Godłowski, T. Wichman 1998). Osady oraz piecowiska w całości lub częściowo rozpoznane archeologicznie znane są z rejonu Kunowa, Mychowa, Ostrowca Świętokrzyskiego (S. Orzechowski 2007, nr kat. 273, 356, 416–423) oraz Chmielowa (A. Jedynak, K. Kaptur 2007, s. 71–78). Poza tym, szereg stanowisk osadniczo-produkcyjnych zarejestrowano w międzyrzeczu Modły i Kamionki (Szewnianki) (J. Bąbel 1975, s. 538).

Pochodzi stąd również znaczna ilość znalezisk monetarnych, w tym kilku dużych, dobrze udokumentowanych depozytów. Dwa skarby odkryto w Nietulisku Małym (A. Kunisz 1985, nr kat. 160/I-II; K. Mitkova-Szubert 1989) oraz jeden w Chmielowie (M. Haisig, H. Hołubowiczowa 1951–1952, s. 291–322; A. Kunisz 1985, nr kat. 27). W sumie zawierały one ponad 5 tys. monet. Pojedyncze znaleziska pochodzą z Garbacza, Gromadzic, Kunowa, Nietuliska Dużego, Ostrowca Świętokrzyskiego (A. Kunisz 1985, nr kat. 54, 56, 119, 159, 179–180) oraz Chmielowa (T. Wichman 2004, s. 137–146).

Kolejne nowoodkryte monety rzymskie zarejestrowano na obszarze skupiska osadniczego na Wyżynie Sandomierskiej. W 2007 roku podczas badań archeologicznych prowadzonych przez Łukasza Rejniewicza na ul. Fortecznej w Sandomierzu, pow. loco (stan. 1) odkryto denar Antonina Piusa (nr kat. 5; fot. 5). Moneta została przekazana do zbiorów sandomierskiej delegatury WUOZ. Jej stan zachowania można określić jako zły. Zabytek został znaleziony na złożu wtórnym w warstwie niwelacyjno – gruzowej datowanej na późne średniowiecze, co oczywiście uniemożliwia określenie miejsca skąd pierwotnie pochodził. Najprawdopodobniej moneta została przeniesiona wraz z ziemią i gruzem podczas prowadzonych tu w średniowieczu robót ziemnych, bądź też, co również wydaje się prawdopodobne, mamy tu do czynienia z ówczesną (średniowieczną) zgubą.

Denar z ul. Fortecznej nie jest jedynym rzymskim znaleziskiem monetarnym z obszaru Sandomierza. Z terenu miasta i jego najbliższych okolic znanych jest kilka monet, pochodzących głównie z odkryć przypadkowych (A. Kunisz 1985, nr kat. 235, 236/I, II). Osadnictwo okresu rzymskiego w rejonie Sandomierza, jak i w całym pasie nadwiślańskim, poza licznymi stanowiskami osadniczymi znane jest głównie z cmentarzysk. Wśród nich niezwykle interesujące są zwłaszcza bogate pochówki nawiązujące do tzw. grobów „książęcych”. Na szczególną uwagę zasługuje odkryty w 1928 roku grób jamowy z Sandomierza-Krakówki, datowany na fazę B2a (A. Kokowski, J. Ścibior 1990) oraz pochówki podkurhano-we z pobliskich Malic, stan. 1 (M. Wawrzeniecki 1906, s. 97) i Święcicy, stan. 2 (M. Florek, 1994, s. 268–269). Obecność dalszych bogatych cmentarzysk lokowanych w dolinie Wisły bądź na jej przedpolach oraz wspomniane skupisko wyją-

kowych pochówków „książęcych” może świadczyć o specjalnej randze strefy nadwiślańskiej. Tam też obserwujemy koncentrację stanowisk z młodszego okresu przedrzymskiego, co pozwala sądzić że w jego młodszym odcinku tereny te były punktem wyjścia dla ekspansji kultury przeworskiej w kierunku Wyżyny Sandomierskiej i Gór Świętokrzyskich (S. Orzechowski 2002, s. 32).

Kolejne rzymskie monety znaleziono w miejscowości Krzczonowice¹, gm. Ćmielów, pow. ostrowiecki (M. Florek, J. Libera 2007, s. 322–323, ryc. 12; S. Orzechowski 2007, nr kat. 269). W sierpniu 2004 roku, podczas prac rolnych na polu pp. Książkiewiczów natrafiono na trzy monety – denary Wespazjana i Hadriana (nr kat. 1, 4; fot. 1, 4) oraz denar *subaeratus* Trajana (nr kat. 2; fot. 2). Znalezisko zgłosił p. Grzegorz Ciździel, nauczyciel z Ćmielowa. Po oględzinach miejsca odkrycia i samych monet przez przedstawicieli Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w grudniu 2004 roku, denary zostały przekazane do zbiorów Muzeum Historyczno-Archeologicznego w Ostrowcu Świętokrzyskim.

Monety znalezione zostały w różnym czasie i różnych miejscach na obszarze dwóch sąsiadujących ze sobą stanowisk nr 61 (AZP 86–71/208) i 63 (AZP 86–71/28). Stanowiska położone są na terenie lessowego cypla wcinającego się głęboko w dolinę prawego dopływu rzeczki Obręczówki, w południowej części miejscowości. Obszar, z którego pochodzą monety, związany z osadnictwem z okresu rzymskiego manifestującym się głównie licznymi znaleziskami ceramiki, zajmuje grzbiet i południowy stok wzgórza. Na denar Hadriana i subaerat Trajana natrafiono w wyższej partii skłonu wzniesienia (stan. 63), natomiast denar Wespazjana znaleziono ok. 80–100 m na zachód, u podstawy stoku (stan. 61). Biorąc pod uwagę stosunkowo niewielkie odległości pomiędzy poszczególnymi znaleziskami oraz materiał ceramiczny występujący w ich kontekście, należy przyjąć, że mamy tu do czynienia z jednym stanowiskiem archeologicznym z okresu wpływów rzymskich. Dotychczasowe prace wykopaliskowe prowadzone na stan. 63 skupiły się na badaniach śladów osadnictwa związanego z kulturą amfor kulistych oraz grupą tarnobrzezką kultury łuzyckiej (A. Jedynak, K. Kaptur 2008, s. 19–26) i objęły swoim zasięgiem jedynie część kulminacji wzniesienia, a więc już poza strefą występowania materiałów „przeworskich”.

Opisane stanowisko położone jest w północno-zachodniej części rozległej ekumeny osadniczej kultury przeworskiej na lessowej Wyżynie Sandomierskiej. Wraz z szeregiem w niewielkim stopniu przebadanych stanowisk, tworzy wyraźne skupisko osadnicze w dorzeczu Obręczówki oraz prawobrzeżnego dopływu Kamiennej – Gierczanki (Przepaści) (S. Orzechowski 2007, s. 218). Poza denarami z Krzczonowic, brak jak dotąd znalezisk monetarnych z tego terenu². Najbliższe tery-

¹ W trakcie opracowywania monet z Krzczonowic i przygotowywania niniejszego artykułu, znalezisko jako pierwsi opublikowali M. Florek i J. Libera (2007, s. 322–323, ryc. 12). Jednakże ze względu na różnice w ustaleniach dotyczących zarówno lokalizacji znaleziska jak i samych monet, zdecydowano o dodatkowym, weryfikacyjnym opublikowaniu rzeczonych znalezisk.

² W ostatnim czasie uzyskano informację o odkryciu około roku 1955 na polach wsi Grocholice, gm. Sadowie, pow. opatowski skarbu co najmniej kilkunastu nieokreślonych monet ukrytych w glinianym naczyniu. Naczynie zostało zniszczone, natomiast

torialnie pochodzą z Brzezia, Lisowa, Opatowa i Pielaszowa (A. Kunisz 1985, nr kat. 18, 127, 178, 189), a więc z sąsiadującego od południa skupiska stanowisk kultury przeworskiej nad Opatówką (S. Orzechowski 2007, s. 218).

Niezwykle interesujące wydaje się odkrycie na stanowisku w Krzczonowicach subaeratu Trajana, a więc fałszywej monety z epoki. Pieniądz tego typu posiadał rdzeń (*anima*) najczęściej brązowy, z wierzchu powlekany warstwą srebra. Okaz z Krzczonowic zachował się w doskonałym stanie, o niewielkim stopniu zużycia powierzchni. Na rozpoznanie fałszerstwa pozwoliły jedynie minimalne uszkodzenia srebrnej powłoki, które uwidoczniły spatynowany rdzeń. Dodatkowe badania monety metodą pomiaru gęstości materiałowej potwierdziły identyfikację egzemplarza z Krzczonowic jako subaeratu. Znaleziony w pobliżu denar Hadriana, również wykazujący niewielkie powierzchniowe pęknięcia, okazał się być pełnowartościową monetą srebrną wykonaną ze stopu, w którym ilość srebra szacuje się na ok. 80%³.

W dotychczasowej literaturze dotyczącej znalezisk monetarnych z obszaru świętokrzyskiego centrum hutniczego i Wyżyny Sandomierskiej brak informacji o monetach fałszywych, co oczywiście nie oznacza, że ich w ogóle nie ma w ogromnej masie ponad 5 tys. numizmatów do dziś zarejestrowanych. Przykład osady w Jakuszowicach, pow. kazimierski ukazuje jak znaczna może być skala zjawiska występowania subaeratów na obszarze kultury przeworskiej (por. A. Bursche 1997, s. 31–42; A. Bursche i in. 2000, s. 101–130). W wyniku przeprowadzonych specjalistycznych badań, w grupie 101 rzymskich denarów pochodzących z jakuszowickiej osady 26 okazało się emisjami jedynie posrebrzanymi, a więc co 4 moneta (26%) była fałszywa (A. Bursche i in. 2000, s. 112). Subaeraty pochodzą również z innych stanowisk osadniczych z okresu rzymskiego. Na osadzie w Gródku nad Bugiem, pow. hrubieszowski zarejestrowano ich co najmniej kilkanaście (tamże, s. 114). Prawie zupełny brak tej kategorii zabytków w dorzeczu Kamiennej, a więc na obszarze gdzie obserwujemy znaczne nagromadzenie znalezisk monetarnych, tłumaczyć można przede wszystkim niewystarczającym stanem badań. Bez specjalistycznych analiz metalograficznych, rozpoznanie subaeratu jest w zasadzie możliwe jedynie w przypadku znacznych ubytków powierzchni. Z pomocą może przyjść ciężar monety, z reguły mniejszy w przypadku fałszyfikatów w porównaniu z monetami pełnowartościowymi. Jednakże proponowana metoda wstępnej identyfikacji subaeratów, polegająca na analizie zakresu różnic wagowych pomiędzy daną monetą a wagą modelową dla konkretnej emisji (M. Karczewska 1996, s. 107–108) nie zawsze może okazać się pomocna, zwłaszcza gdy mamy do czynienia z egzemplarzem o wadze prawidłowej lub nawet większej niż wzorcowa. W przypadku subaeratu Trajana z Krzczonowic jest to 3,36 g przy średnich wagach pełnowartościowych denarów tego cesarza wynoszących 3,21 i 3,08 g (H. Mattingly 1936, s. 15). Należy również zwrócić

---

monety wkrótce zaginęły. Opierając się na opisie monet podanym przez świadka odkrycia nie jest możliwe precyzyjne określenie ich chronologii. Udało się jedynie ustalić, że posiadały znaczną średnicę (ok. 2,5–3,5 cm) i wykonane były najpewniej z brązu.

³ Analizy obu monet przeprowadził dr M. Biborski w Laboratorium Archeometalurgii i Konserwacji Zabytków Instytutu Archeologii UJ.

uwagę, że zaniżona waga niektórych monet w połączeniu ze znacznym stopniem wytarcia powierzchni może być efektem ich długiego obiegu. W związku z tym jedynie wyraźne odchylenia wagowe mogą być przesłanką do przeprowadzenia dokładniejszych analiz. Być może zawyżona waga subaeratu z Krzczonowic wskazuje na fakt zamierzonego ukrycia fałszerstwa, tak aby uzyskać wrażenie ciężaru monety srebrnej, jednak wyciąganie poważniejszych wniosków wymaga konfrontacji z większą ilością materiału porównawczego.

Dotychczasowy brak subaeratów z dorzecza Kamiennej można również wytłumaczyć faktem, że podstawowa masa monetarna z interesującego nas obszaru pochodzi ze skarbów, w których różne czynniki chemiczne mogły doprowadzić do wytworzenia się szczególnych warunków sprzyjających dobremu zachowaniu powierzchni monet (A. Bursche i in. 2000, s. 115). Dobrym przykładem jest doskonały stan zachowania monet z zespołu Nietulisko Małe I, w którym przeciętna waga poszczególnych denarów wynosiła około 3,17 g. (K. Mitkowska-Szubert 1989, s. 186). Z drugiej strony, na niektórych monetach drugowiecznych pochodzących z tego skarbu wystąpiło zjawisko powierzchniowego rozwarstwienia metalu, w skutek czego niektóre egzemplarze mogły przypominać subaeraty. Jednak, opierając się na opinii konserwatorskiej, takie zjawisko mogło nastąpić w efekcie dużego naprężenia krawędziowego niektórych monet i zmian w ich składzie chemicznym wywołanych upływem czasu oraz warunkami glebowymi (K. Mitkowska-Szubert 1989, s. 188). Wydaje się więc, że w przypadku skarbów jedynie badania w warunkach laboratoryjnych mogą umożliwić identyfikację fałszerstw.

Podsumowując, denar *subaeratus* Trajana znaleziony w Krzczonowicach na stan. 63 jest pierwszym pewnie zidentyfikowanym rzymskim fałszerstwem z obszaru świętokrzyskiego okręgu produkcji żelaza i jego zaplecza osadniczego na Wyżynie Sandomierskiej. Ponadto, znane są jeszcze dwa niepublikowane denary Antonina Piusa i Faustyny Młodszej z osady w Pokrzywnicy, pow. starachowicki, z których co najmniej jeden jest najprawdopodobniej subaeratem⁴. Istotna dla tematu wydaje się również kwestia przypadków błędnego określania źle zachowanych subaeratów. W sytuacji, kiedy z monety zachował się jedynie rdzeń, okaz taki, zwłaszcza w starszych publikacjach mógł być określany jako moneta brązowa (A. Bursche i in. 2000, s. 116). W tym kontekście na bliższą uwagę zasługuje denar z Pielaszowa, pow. sandomierski. Publikujący monetę jako pierwszy M. Kaczyński (1959–1960, s. 354–355), opisał ją jako „denar brązowy cesarza Trajana”. A. Kunisz (1985, nr kat. 189) zwrócił uwagę, że prawdopodobnie jest to silnie spatynowany srebrny denar, omyłkowo określony jako brązowy, ale nie można również wykluczyć, że możemy mieć tu do czynienia z pozbawionym srebrnej powłoki subaeratem.

Dotychczas z terenu objętego produkcją hutniczą w Górach Świętokrzyskich oraz skupiska osadniczego na Wyżynie Sandomierskiej znanych jest przynajmniej 5 dużych depozytów oraz 79 pojedynczych monet pochodzących z obszaru 35 miejscowości (ryc. 1; tabela 1). Łącznie, z obu mezoregionów tworzących, jak się wydaje, jeden zwarty kompleks osadniczy o powierzchni ok. 2400 km² (S. Orzechowski 2007,

---

⁴ Wg ustnej informacji uzyskanej od badacza stanowiska, dr. S. Orzechowskiego z Instytutu Historii UJK.

s. 218) pochodzi ok. 6 tys. monet. Wszystkie znane dotąd skarby grupują się w zachodniej części omawianego regionu, a więc na obszarze objętym najbardziej intensywną produkcją dymarską (Łysa Góra, Pokrzywianka) oraz w strefie jej bezpośrednich oddziaływań w dolinie Kamiennej (Nietulisko Małe I i II, Chmielów). Wydaje się pewne, że obecność kilku dużych zespołów monet na tak stosunkowo niewielkim obszarze może być jedynie rezultatem prowadzonej tutaj działalności produkcyjnej i związanej z nią wymiany handlowej. Analiza struktury chronologicznej powyższych skarbów wykazała, że wszystkie zostały zdeponowane w połowie II w. lub na przełomie II i III w. (S. Orzechowski 2007, s. 137).

Większość drobnych znalezisk monetarnych grupuje się w drugim, kulminacyjnym okresie napływu pieniądza rzymskiego na ziemię polskie wydzielonym przez A. Kunisza (1969, s. 62–89). Analizując oddzielnie znaleziska z obu mezoregionów, zwraca uwagę znaczna liczba monet z okresu II (98–217) pochodzących z terenu świętokrzyskiego okręgu hutniczego (tabela 2). Na 56 monet zarejestrowanych na tym obszarze, aż 37 (66%) pochodzi z II w. Z okresu I (do 98 r.) znamy 9 monet (16%) natomiast z III (218–306) jedynie 3 (5%). Okres IV (307–361) reprezentowany jest tylko przez 2 egzemplarze (4%). Monet wybitych po 361 r., a więc pochodzących z okresu V, jak dotąd nie zarejestrowano.

Podobną strukturę chronologiczną wykazują znaleziska drobne z obszaru Wyżyny Sandomierskiej, gdzie znaleziono 23 monety (tabela 3). Z okresu I pochodzi 6 monet (26%), natomiast z II znamy ich 10 (44%). W tym przypadku dysproporcje nie są już tak wyraźne, choć zwiększą się jeśli wśród 6 monet pochodzących z okresu I nie uwzględnimy zupełnie wyjątkowego na tym terenie denara republikańskiego L. Thoriusa Balbusa z Lisowa (R. Madyda 1975, s. 393) oraz denara z Kobyłan, pow. opatowski, o mało prawdopodobnym datowaniu na czasy Augusta (A. Kunisz 1985, nr kat. 106). Z okresu III znamy 2 monety (9%), natomiast z IV pochodzą 4 egzemplarze (17%). Z okresu V, podobnie jak na terenach objętych produkcją hutniczą, brak znalezisk.

Analizując łącznie znaleziska z obu mezoregionów (tabela 4) uzyskujemy, przytoczoną powyżej, pokąźną liczbę 79 monet, z czego 15 (19%) przypada na okres I, aż 47 (59%) na okres II, a jedynie 5 (6%) i 6 (8%) na okresy III i IV. W przypadku 6 monet (8%) określenie chronologii nie jest możliwe.

Wyniki przytoczonych analiz generalnie pokrywają się z chronologią drobnych znalezisk monetarnych z pozostałych ziem polskich. W przypadku interesującego nas terenu na

uwagę zasługuje koncentracja większości pojedynczych monet, podobnie jak i skarbów, w strefie wzmoczonej działalności produkcyjnej. Ponad 70% (56 monet) wszystkich znalezisk drobnych zarejestrowano pomiędzy Górami Świętokrzyskimi a środkowym biegiem Kamiennej. Struktura i chronologia napływu monet na interesujący nas obszar oraz oczywisty związek większości z nich z produkcją żelaza były wielokrotnie analizowane w literaturze (por. K. Szubert 1986, s. 50–65; S. Orzechowski 2000, s. 35–61; 2007, s. 124–139). Większość odkryć to emisje II-wieczne, co koreluje z chronologią dużych piecowisk uporządkowanych. Warsztaty tego typu, nastawione na „masową” produkcję, rozwijały się w okresie od ok. połowy I w. do początku III w. (K. Bielenin 2006, s. 21), największe zaawansowanie osiągając w połowie II w. n.e.

Stosunkowo niewielka liczba znalezisk monetarnych oraz zupełny brak skarbów z Wyżyny Sandomierskiej pośrednio wskazuje na tereny właściwego centrum hutniczego jako na obszar, gdzie koncentrowała się wymiana handlowa z rzymską monetą jako istotnym ekwiwalentem. Chronologia znalezisk z obu mezoregionów wykazuje podobieństwa, przy czym na lessach sandomiersko-opatowskich proporcje pomiędzy emisjami z I i II w. są do siebie zbliżone. Z najwcześniejszym okresem łączyć można denar republikański z Lisowa, znaleziony jednak na stanowisku z młodszego okresu rzymskiego oraz jedną pewną monetę Augusta z Brzezia. W większej ilości pojawiają się dopiero emisje Flawiuszy, reprezentowane przez denary Wespazjana (Krzczonowice, Sandomierz), które prawdopodobnie napłynęły w ciągu II w. wraz z najliczniejszymi na tych terenach monetami Antoninów. Warto zwrócić uwagę, że znaleziska monetarne z Wyżyny Sandomierskiej koncentrują się na obszarach wyraźnych skupisk osadniczych z okresu rzymskiego – nad Gierczanką i Obręczówką (Krzczonowice), Opatówką (Brzezie, Opatów, Pielaszów) oraz w strefie nadwiślańskiej (Sandomierz, Zawichost).

Ostatnie znaleziska z Krzczonowic, Świrny i Sandomierza, mimo iż wpisują się w ogólny obraz napływu i obiegu pieniądza rzymskiego na ziemiach polskich, są kolejnym świadectwem prężnego rozwoju gospodarczego jaki miał miejsce na omawianym obszarze w okresie rzymskim. Być może nowe światło na zjawisko występowania w regionie monet rzymskich rzuci znalezisko subaeratu Trajana. Jest raczej pewne, że odosobniony jak dotąd okaz z Krzczonowic, nie jest jedynym wśród masy monetarnej pochodzącej z tej części Polski. Należy również sądzić, że przyszłe badania przyniosą nowe informacje o tej kategorii znalezisk.

KATALOG MONET⁵

1. Krzczonowice, stan. 61

Wespazjan (69–79)

AR, Denar, Rzym 77–78

Av. IMP[CAE]SAR VESPAS[IANVS AVG];

Głowa cesarza w wieńcu laurowym w prawo.

Rv. Para wołów w jarzmie w lewo; w odcinku COS VIII

3,00 g, 17,4 mm

RIC II/1, s. 127, nr 943. (I. A. Carradice, T. V. Buttrey 2007)

Fot. 1. Krzczonowice, stan. 61. Denar Wespazjana: awers-rewers. (Fot. G. Ciździel)

Fot. 1. Krzczonowice, Fst. 61, Denar des Vespasian: Vorder- Rückseite (Fot. G. Ciździel). Nummerierung der Fundstellen anhand der Tabelle 1

2. Krzczonowice, stan. 63

Trajan (98–117)

denar *subaeratus*, wg. pierwowzoru wybitego w Rzymie w latach: 103–111

Av. IMP TRAIANO AVG GER DAC P M TR P COS V PP;

Głowa cesarza w wieńcu laurowym w prawo.

Rv. S P Q R OPTIMO PRINCIPI;

Dacja siedzi w prawo, w pozie smutku, na tarczy, poniżej zakrzywiony miecz.

3,36 g, 17,2–19,2 mm

Cf. RIC II, s. 258, nr 219. (H. Mattingly, E. A. Sydenham 1926)

Fot. 2. Krzczonowice, stan. 63. Denar *subaeratus* Trajana: awers-rewers. (Fot. G. Ciździel)

Fot. 2. Krzczonowice, Fst. 63, Subaerat – Denar des Trajan: Vorder- Rückseite (Fot. G. Ciździel)

3. Świrna, stan. 1

Hadrian (117–138)

AR, Denar, Rzym 119–122

Av. IM[P CAESAR TRA]IAN HADRIANVS AVG;

Popiersie cesarza w wieńcu laurowym w prawo, na lewym ramieniu udrapowana szata.

Rv. [P] M T R P C O S II I;

Salus siedzi w lewo, w prawej ręce trzyma [paterę i karmi węża owiniętego wokół ołtarza].

3,00 g, 19,0 mm

RIC II, s. 352, nr 98. (H. Mattingly, E. A. Sydenham 1926)

Fot. 3. Świrna, stan. 1. Denar Hadriana: awers-rewers. (Fot. K. Kaptur)

Fot. 3. Świrna, Fst. 1. Denar des Hadrian: Vorder- Rückseite (Fot. K. Kaptur)

4. Krzczonowice, stan. 63

Hadrian (117–138)

AR, Denar, Rzym 132–134

Av. HADRIANVS AVGVSTVS;

Udrapowane popiersie cesarza w lewo.

Rv. IVSTITIA AVG PP;

Iustitia siedzi w lewo, trzyma paterę i wspiera się o berło; w odcinku COS III.

3,08 g, 18,3 mm

RIC II, s. 364, nr 215var. (H. Mattingly, E. A. Sydenham 1926)

Fot. 4. Krzczonowice, stan. 63. Denar Hadriana: awers-rewers. (Fot. G. Ciździel)

Fot. 4. Krzczonowice, Fst. 63, Denar des Hadrian: Vorder- Rückseite (Fot. G. Ciździel)

⁵ Za pomoc w prawidłowym określeniu monet chciałbym podziękować dr J. Bodzkowi z Gabinetu Numizmatycznego Muzeum Narodowego w Krakowie.

5. Sandomierz, stan. 1

Antoninus Pius (138–160)

AR, Denar, Rzym 148–149

Av. [A]NTONINVS [AVG] [PIVS P P] TR [P X]II

Głowa cesarza w wieńcu laurowym w prawo.

Rv. C O S [I I] I [I]

Fortuna stoi w prawo, trzyma wiosło no globie i róg obfitości.

2,31 g, 16,7 mm

RIC III, s. 48, nr 179 (H. Mattingly, E. A. Sydenham 1930)

Fot. 5. Sandomierz, stan. 1. Denar Antonina Piusa: awers-rewers. (Fot. K. Kaptur)

Fot. 5. Sandomierz, Fst. 1. Denar des Antonius- Pius: Vorder-Rückseite (Fot. K. Kaptur)

Tabela 1

Rzymskie znaleziska monetarne z obszaru świętokrzyskiego okręgu hutniczego i Wyżyny Sandomierskiej

Taf. 1

Römische Münzenfunde aus dem Gebiet des Eisenverhüttungszentrums im Heiligkreuz-Gebirge und aus dem Bereich des Sandomierz-Beckens

Lp.	Miejscowość	Rodzaj emisji	Panujący	Daty emisji	Literatura
1	2	3	4	5	6
skarby					
1.	Chmielów, pow. Ostrowiec Św.	ok. 400 denarów (uchwytnie 340 sztuk)	Neron – Septymiusz Sewer	54–193	M. Haisig, H. Hołubowiczowa 1951–1952, s. 291–322; A. Kunisz 1985, nr kat. 27, s. 37–45
2.	Łysa Góra, pow. Kielce	bliżej nieokreślony skarb denarów i aureusów	?	?	J. Kolendo 1965, s. 89–92; A. Kunisz 1985, nr kat. 135, s. 112
3–4.	Nietulisko Małe, pow. Ostrowiec Św.	1 lub 2 skarby, ok. 5000 denarów	Neron – Karakalla	64–202	A. Kunisz 1985, nr kat. 160/I, II, s. 126–149; K. Mitkova-Szubert 1989
5.	Nietulisko Duże (Fabryczne), pow. Ostrowiec Św.	domniemany skarb ok. 1,5 kg monet?	?	?	S. Orzechowski 2007, s. 126–127
6.	Ostrowiec Św., miasto	domniemany skarb ok. 1000–2500 monet	?	?	A. Kunisz 1985, nr kat. 180, s. 157–158; S. Orzechowski 2007, s. 126, nr kat. 422, s. 257
7.	Pokrzywianka, pow. Kielce	ok. 400 denarów (zbadano 153 monety)	Wespazjan – Marek Aureliusz	69–180	A. Kunisz 1985, nr kat. 201, s. 165
8.	Starachowice, miasto	domniemany skarb kilkunastu monet	?	?	A. Kunisz 1985, nr kat. 259, s. 208; S. Orzechowski 1992, s. 149–154, autor wyklucza obecność skarbu
znaleziska drobne					
1.	Bodzechów, pow. Ostrowiec Św. (okolica)	denar	Wespazjan (Domicjan)	74–75	A. Dymowski 2008, s. 241–252
2.	Brzezie, pow. Opatów	denar	Oktawian August	19–16 p.n.e.	A. Kunisz 1985, nr kat. 18, s. 34
3.	Bukówka, pow. Starachowice	denar	Marek Aureliusz	?	S. Orzechowski 2007, nr kat. 46, s. 233, podano jako denar A. Piusa
4.	Chmielów, pow. Ostrowiec Św.	denar	Trajan	103–111	T. Wichman 2004, s. 137–146
5.	Chmielów, pow. Ostrowiec Św.	denar	Hadrian	119–122 lub później	<i>Ibidem</i>
6.	Garbacz, pow. Ostrowiec Św.	aureus	Trajan	98–117?	A. Kunisz 1985, nr kat. 54, s. 61
7.	Garbacz, pow. Ostrowiec Św.	aureus	Trajan	98–117?	<i>Ibidem</i>
8.	Góry Wysokie, pow. Sandomierz	denar	Trajan	103–111	<i>Ibidem</i> , nr kat. 62, s. 65
9.	Góry Wysokie, pow. Sandomierz	denar	Faustyna	?	S. Orzechowski 2007, nr kat. 138, s. 238

Tabela 1 cd. / Taf. 1. Fortsetzung

1	2	3	4	5	6
10.	Gromadzice, pow. Ostrowiec Św.	denar	Antoninus Pius	?	A. Kunisz 1985, nr kat. 56, s. 63, podano jako denar Trajana z miejscowości „Goradzice”; T. Wichman 2004, s. 137–138
11.	Grzegorzowice, pow. Ostrowiec Św.	denar	Wespazjan	69–79	A. Kunisz 1985, nr kat. 71, s. 69; błędnie podano „Grzegorzewice”
12.	Klimontów, pow. Sandomierz	denar	Hadrian	119–138	A. Dymowski 2008, s. 241–252
13.	Kobierniki, pow. Sandomierz	denar	Trajan	103–111	<i>Ibidem</i> , nr kat. 105, s. 86
14.	Kobylany, pow. Opatów	denar	Oktawian August?	?	<i>Ibidem</i> , nr kat. 106, s. 86
15.	Krzczonowice, pow. Ostrowiec Św.	denar	Wespazjan	77–78	M. Florek, J. Libera 2007, s. 322–323; S. Orzechowski 2007, nr kat. 269, s. 246
16.	Krzczonowice, pow. Ostrowiec Św.	denar subaeratus	Trajan	103–111	<i>Ibidem</i>
17.	Krzczonowice, pow. Ostrowiec Św.	denar subaeratus	Hadrian	132–134	<i>Ibidem</i>
18.	Krzemionki, pow. Ostrowiec Św.	follis	Maksymianus Herkules	294–305	A. Kunisz 1985, nr kat. 117, s. 106
19.	Krzemionki, pow. Ostrowiec Św.	follis	Konstantyn Wielki	307–337	<i>Ibidem</i>
20.	Kunów, pow. Ostrowiec Św.	denar	Trajan	98–117	<i>Ibidem</i> , nr kat. 119, s. 107
21.	Lisów, pow. Opatów	denar	Lucius Thorius Balbus	105 lub 111 p.n.e.	R. Madyda 1975, s. 393; A. Kunisz 1985, nr kat. 127, s. 110
22.	Łysa Góra, pow. Kielce	denar	Domicjan	81–96	Sz. Orzechowski 1990, s. 85–90
23.	Łysa Góra, pow. Kielce	as	Domicjan	81–96	<i>Ibidem</i>
24.	Łysa Góra, pow. Kielce	denar	Trajan	98–117	<i>Ibidem</i>
25.	Łysa Góra, pow. Kielce	denar	Trajan	?	<i>Ibidem</i>
26.	Łysa Góra, pow. Kielce	denar	Hadrian	117–138	<i>Ibidem</i>
27.	Łysa Góra, pow. Kielce	denar	Marek Aureliusz	161–180	<i>Ibidem</i>
28.	Łysa Góra, pow. Kielce	sesterc	Marek Aureliusz	161–180	<i>Ibidem</i>
29.	Łysa Góra, pow. Kielce	follis	Konstantyn Wielki	306–337	<i>Ibidem</i>
30.	Mirocice, pow. Kielce	denar	Marek Aureliusz	168–170	S. Orzechowski 1987, s. 102–103
31.	Nietulisko Duże (Fabryczne), pow. Ostrowiec Św.	denar	Hadrian	119–138	A. Kunisz 1985, nr kat. 159, s. 125
32.	Nietulisko Duże (Fabryczne), pow. Ostrowiec Św.	denar	Marek Aureliusz	161	<i>Ibidem</i>
33.	Nowa Słupia, pow. Kielce	nieokreślona moneta brązowa	Neron	67–68	<i>Ibidem</i> , nr kat. 163, s. 151
34.	Nowa Słupia, pow. Kielce	denar	Wespazjan	77–78	<i>Ibidem</i> , nr kat. 162/I, s. 150
35.	Nowa Słupia, pow. Kielce	sesterc	Hadrian	117–138	<i>Ibidem</i> , nr kat. 162/II, s. 150–151
36.	Nowa Słupia, pow. Kielce	brązowy medalion	Galien i Salonina	255–259	<i>Ibidem</i>
37.	Opatów, miasto	aureus	Gordian III	239–240	<i>Ibidem</i> , nr kat. 178, s. 157
38.	Ostrowiec Św., okolice miasta	denar	Trajan	?	S. Orzechowski 2007, nr kat. 417, s. 257
39.	Ostrowiec Św., okolice miasta	denar	Hadrian	118	A. Dymowski 2008, s. 241–252
40.	Ostrowiec Św., miasto	barbarzyńskie naśl. denara	Antoninus Pius? Marek Aureliusz?		J. Kuczyński 1964, s. 136–143; A. Kunisz 1985, nr kat. 179, s. 157
41.	Ostrowiec Św., okolice miasta	denar	Marek Aureliusz	163–164	A. Kunisz 1985, nr kat. 180, s. 157–158
42.	Pielaszów, pow. Sandomierz	denar?	Trajan	103–111	M. Kaczyński 1959–1960, s. 354; A. Kunisz 1985, nr kat. 189, s. 161–162
43.	Pokrzywnica, pow. Starachowice	subaerat?	Antoninus Pius	?	S. Orzechowski 2007, nr kat. 451, s. 259–260
44.	Pokrzywnica, pow. Satrachowice	subaerat?	Faustyna Młodsza	?	<i>Ibidem</i>
45.	Sandomierz, okolice miasta	denar	Wespazjan	69–79	A. Kunisz 1985, nr kat. 236/I, s. 196–197
46.	Sandomierz, okolice miasta	denar	Wespazjan	69–79	<i>Ibidem</i> , nr kat. 236/II, s. 197

1	2	3	4	5	6
47.	Sandomierz, okolice miasta	denar	Trajan	103–111	A. Dymowski 2008, s. 241–252
48.	Sandomierz, miasto	denar	Antoninus Pius	148–149	
49.	Sandomierz, okolice miasta	denar	Lucylla	164–180	A. Kunisz 1985, nr kat. 236/II, s. 197
50.	Sandomierz, okolice miasta	denar	Gordian III	240	<i>Ibidem</i>
51.	Sandomierz, miasto	follis	Konstantyn Wielki	330–333	<i>Ibidem</i> , nr kat. 235, s. 196
52.	Sarnia Zwola, pow. Ostrowiec Św.	denar	?		S. Orzechowski 2007, s. 128
53.	Sarnia Zwola, pow. Ostrowiec Św.	denar	?		<i>Ibidem</i>
54.	Sarnia Zwola, pow. Ostrowiec Św.	denar	?		<i>Ibidem</i>
55.	Skąły, gm. pow. Ostrowiec Św.	denar	Antoninus Pius	138–161	A. Kunisz 1985, nr kat. 245/I, s. 200
56.	Skąły, pow. Ostrowiec Św. (okolica)	denar	Antoninus Pius?	138–161?	<i>Ibidem</i> , nr kat. 245/II, s. 200
57.	Sosnówka (Rudki), pow. Kielce	denar	Wespazjan	76	<i>Ibidem</i> , nr kat. 228/II, s. 190–191; możliwa obecność kilku dalszych nieokreślonych monet
58.	Sosnówka (Rudki), pow. Kielce	denar	Trajan	103–111	<i>Ibidem</i>
59.	Sosnówka (Rudki), pow. Kielce	denar	?	?	<i>Ibidem</i>
60.	Stara Słupia, pow. Kielce	denar	Faustyna Starsza	po 141	<i>Ibidem</i> , nr kat. 258, s. 208
61.	Starachowice, miasto	as	Tyberiusz	36–37	S. Orzechowski 1992, s. 149–154
62.	Starachowice, miasto	denar	Trajan	101–102	<i>Ibidem</i>
63.	Starachowice, miasto	denar	Trajan	103–111	<i>Ibidem</i>
64.	Starachowice, miasto	denar	Hadrian	119–138	<i>Ibidem</i>
65.	Starachowice, miasto	denar	Hadrian	134–138	<i>Ibidem</i>
66.	Starachowice, miasto	denar	Faustyna Starsza	?	<i>Ibidem</i>
67.	Starachowice, miasto	denar	Faustyna Młodsza	?	<i>Ibidem</i>
68.	Starachowice, miasto	denar	Lucjusz Werus	169?	<i>Ibidem</i>
69.	Starachowice, miasto	denar	Marek Aureliusz	161–162	<i>Ibidem</i>
70.	Starachowice, miasto	denar	Kommodus	187–188	<i>Ibidem</i>
71.	Starachowice, miasto	denar	Kommodus	187–188	<i>Ibidem</i>
72.	Świrna, pow. Ostrowiec Św.	denar	Hadrian	119–122	
73.	Trójca, pow. Sandomierz	denar	?	?	A. Kunisz 1985, nr kat. 281, s. 234
74.	Trzeszków, pow. Starachowice	denar	Domicjan	81	<i>Ibidem</i> , nr kat. 282, s. 234
75.	Wąchock, pow. Starachowice	średni brąz	Elagabal	218–222	<i>Ibidem</i> , nr kat. 296, s. 238
76.	Zawichost, pow. Sandomierz	follis	Konstantyn Wielki	313–337	<i>Ibidem</i> , nr kat. 326, s. 255–256
77.	Zawichost, pow. Sandomierz	follis	Konstantyn Wielki	313–337	<i>Ibidem</i>
78.	Zawichost, pow. Sandomierz	follis	Konstantyn II	317–337	<i>Ibidem</i>
79.	Zbelutka, pow. Kielce	?	?	?	<i>Ibidem</i> , nr kat. 328, s. 256

Tabela 2

**Struktura chronologiczna drobnych znalezisk monetarnych
z terenu świętokrzyskiego okręgu hutniczego**

Taf. 2

**Chronologische Struktur der kleinen Münzenfunde
aus dem Gebiet des Eisenverhüttungszentrums im Heiligkreuz-Gebirge**

Okres	Ilość i rodzaj znalezisk				Łącznie
	denary	subaeraty	inne emisje	nieokreślone	
I (do 98 r.)	6	-	2	1	9
II (98–217)	30	2?	5	-	37
III (218–306)	-	-	3	-	3
IV (307–361)	-	-	2	-	2
V (po 361)	-	-	-	-	-
nieokreślone	4	-	-	1	5
Łącznie:	40	2?	12	2	56

Tabela 3
Struktura chronologiczna drobnych znalezisk monetarnych z Wyżyny Sandomierskiej

Taf. 3

**Chronologische Struktur der kleinen Münzenfunde
aus dem Gebiet des Sandomierz-Beckens**

Okres	Ilość i rodzaj znalezisk				Łącznie
	denary	subaeraty	inne emisje	nieokreślone	
I (do 98 r.)	6	-	-	-	6
II (98–217)	9	1	-	-	10
III (218–306)	1	-	1	-	2
IV (307–361)	-	-	4	-	4
V (po 361)	-	-	-	-	-
nieokreślone	1	-	-	-	1
Łącznie:	17	1	5	-	23

Tabela 4

**Porównanie struktury chronologicznej drobnych znalezisk monetarnych
z terenu świętokrzyskiego okręgu hutniczego i Wyżyny Sandomierskiej**

Taf. 4

**Vergleich der chronologischen Struktur der kleinen Münzenfunde
aus dem Gebiet des – Eisenverhüttungszentrums im Heiligkreuz-Gebirge
und aus dem Sandomierz-Becken**

Okres	Świętokrzyski okręg hutniczy		Wyżyna Sandomierska		Łącznie z obu regionów	
	ilość	udział %	ilość	udział %	ilość	udział %
I	9	16	6	26	15	19
II	37	66	10	44	47	59
III	3	5	2	9	5	6
IV	2	4	4	17	6	8
V	0	0	0	0	0	0
nieokreślone	5	9	1	4	6	8
Łącznie:	56	100	23	100	79	100

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Bąbel J. T.
1975 *Badania powierzchniowe dorzecza rzeki Kamionki w pow. opatowskim*, „WA”, t. 40, z. 4, s. 531–580.
- Bielenin K.
2006 *Podsumowanie 50-lecia badań nad starożytnym hutnictwem świętokrzyskim*, [w:] Orzechowski S., Suliga I. (red.), *50 lat badań nad starożytnym hutnictwem świętokrzyskim*. Archeologia – metalurgia – edukacja, Kielce, s. 13–31.
- Bursche A.
1997 *Denarii subaerati from Jakuszowice settlement in north Małopolska*, „WN”, R. 40, z. 1–2 (1996), (= Polish Numismatic News VI), s. 31–42.
- Bursche A., Kaczanowski P., Rodzińska-Nowak J.
2000 *Monety rzymskie z Jakuszowic*, [w:] Madyda-Legutko, T. Bochnak (red.), *SVPERIORES BARBARI. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Kazimierza Godłowskiego*, Kraków, s. 101–128.
- Carradice I. A., Buttrey T. V. (red.)
2007 *The Roman Imperial Coinage. Volume II. Part 1: From AD 69–96 Vespasian to Domitian*, London.
- Dymowski A.
2008 *Najnowsze znaleziska monet rzymskich z terenu Kielecczyny i południowego Mazowsza*, „Biuletyn Numizmatyczny”, R. 4 (352), s. 241–252.
- Florek M.
1994 *Cmentarzyska kurhanowe i kopce na lessach sandomiersko-opatowskich. Próba określenia funkcji i chronologii*, „MSROA”, t. 15, s. 251–280.
- Florek M., Libera J.
2007 *Zabytki archeologiczne z odkryć przypadkowych z Wyżyny Sandomierskiej (woj. świętokrzyskie)*, „APŚ”, t. 9, s. 309–337.
- Godłowski K., Wichman T.
1998 *Chmielów Pisakowy. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur im Świętokrzyskie-Gebirge* (= Monumenta Archaeologica Barbarica, t. 6), Kraków.
- Haisig M., Hołubowiczowa H.
1951–1952 *Skarb rzymskich denarów z Chmielowa Piaskowego, pow. Opatów*, „WA”, t. 18, z. 3–4, s. 291–322.

- Jedynak A., Kaptur K.
 2007 *Badania piecowiska dymarskiego na stan. 4 w Chmielowie, pow. ostrowiecki*, „APŚ”, t. 9, s. 71–78.
- 2008 *Sprawozdanie z badań osady kultury amfor kulistych na stanowisku 63 w Krzczonowicach, pow. ostrowiecki w roku 2006*, „Ostrowieckie Zeszyty Naukowe”, t. 1, s. 19–26.
- Kaczyński M.
 1959–1960 *Brązowy denar cesarza Trajana znaleziony w miejscowości Pielaszów pow. Sandomierz*, „WA”, t. 26, z. 3–4, s. 354.
- Karczewska M.
 1996 *Fałszerstwo z czasów Cesarstwa Rzymskiego. Denar subaeratus Faustyny Starszej z cmentarzyska w Paprotkach Kolonii*, [w:] Nowakowski W. (red.) *Concordia. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Warszawa, s. 105–110.
- Kokowski A., Ścibior J.
 1990 *Tombe priénciere de Sandomierz-Krakówka, period romain précoce* (= Inventaria Archaeologica Corpus des Ensembles Archeologiques, t. 63), Warszawa.
- Kolendo J.
 1965 *Przekaz Tadeusza Czackiego dotyczący skarbu monet Cezara i Augusta z Łysej Góry*, „Archeologia”, t. 17, s. 89–92.
- Kuczyński J.
 1964 *Barbarzyńskie naśladownictwo denara rzymskiego z Ostrowca Świętokrzyskiego*, „RMŚ”, t. 2, s. 136–143.
- Kunisz A.
 1969 *Chronologia napływu pieniądza rzymskiego na ziemię Małopolski*, Wrocław.
- 1985 *Znaleziska monet rzymskich z Małopolski*, Wrocław.
- Liana T.
 1970 *Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim*, „WA”, t. 35, z. 4, s. 429–491.
- Madyda R.
 1975 *Wyniki badań przeprowadzonych w Lisowie, pow. Opatów*, „WA”, t. 39, z. 3, s. 385–396.
- Mattingly H.
 1936 *A catalogue of the coins of the Roman Empire in the British Museum. Volume III: Nerva to Hadrian*, London.
- Mattingly H., Sydenham E. A. (red.)
 1926 *The Roman Imperial Coinage. Volume II. Vespasian to Hadrian*, London.
- 1930 *The Roman Imperial Coinage. Volume III. Antoninus Pius to Commodus*, London.
- Mitkova-Szubert K.
 1989 *The Nietulisko Małe Hoards of Roman Denarii*, Warszawa.
- Orzechowski S.
 1987 *Znaleziska. Mirocice, gm. Nowa Słupia*, „WN”, R. 31, z. 1–2, s. 102–103.
- 1990 *Nieznanne monety rzymskie w zbiorach Muzeum OO. Oblatów na Łysej Górze*, „Peregrinus”, z. 1, s. 85–90.
- 1992 *Domniemany skarb monet rzymskich ze Starachowic*, „WN”, R. 36, z. 3–4, s. 149–154.
- 2000 *Zespół cmentarzysk i bogatych depozytów monetarnych z doliny rzeki Kamiennej a zagadnienie chronologii starożytnego hutnictwa świętokrzyskiego*, [w:] Bracha K., Wiech S. (red.), *Między Wisłą a Pilicą. Studia i materiały historyczne*, t. 1, Kielce, s. 35–61.
- 2002 *Zaplecze osadnicze starożytnego okręgu hutniczego w Górach Świętokrzyskich i jego relacje ze strefą produkcyjną*, [w:] Orzechowski S. (red.), *Hutnictwo świętokrzyskie oraz inne centra i ośrodki starożytnej metalurgii żelaza na ziemiach polskich*, Kielce, s. 27–43.
- 2007 *Zaplecze osadnicze i podstawy surowcowe starożytnego hutnictwa świętokrzyskiego*, Kielce.
- Orzechowski S., Wichman T.
 2006 *Badania powierzchniowe na obszarze świętokrzyskiego centrum hutniczego – próba oszacowania liczby stanowisk produkcyjnych*, [w:] Orzechowski S., Suliga I. (red.), *50 lat badań nad starożytnym hutnictwem świętokrzyskim. Archeologia – metalurgia – edukacja*, Kielce, s. 75–88.
- Szubert K.
 1986 *Znaleziska monet rzymskich z dorzecza Kamiennej*, [w:] *Pradzieje i wczesne średniowiecze w dorzeczu Kamiennej. Materiały z sesji naukowej 19–20 listopada 1986 roku, Ostrowiec Świętokrzyski*, s. 50–65.
- Wawrzeńczycki M.
 1906 *Poszukiwania archeologiczne w Królestwie Polskim dokonane przez Maryana Wawrzeńczyckiego i Szczęsnego Jastrzębowskiego w 1903 r.*, „MAAE”, t. 8, s. 88–107.
- Wichman T.
 2004 *A new find of roman denarii in Chmielów, Bodzechów community, świętokrzyskie province*, „Zapiski Numizmatyczne”, t. 5, s. 137–146.

Kamil Kaptur

Die neuen römischen Münzenfunde der aus der Sandomierz-Hochebene/Wyżyna Sandomierska (Heiligkreuz- Woj.)

Zusammenfassung

In der Zeit der römischen Einflüsse war das Gebiet der Sandomierz- Hochebene von zwei miteinander verbundenen Siedlungskonzentrationen besetzt. (Abb. 1.). Der westliche Teil umfasste die Gebiete, die mit der Eisenproduktion des altertümlichen metallurgischen Zentrums im Heiligkreuz- Gebirge verbundenen waren. Auf den Lössgebieten um Sandomierz und Opatów herum funktionierte dagegen die Siedlung, die das wirtschaftliche Hinterland für die Hüttenzone bildete. Ihre Grenze bestimmt das Einzugsgebiet des Flusses Kamionka und

der obere Lauf von Opatówka. Insgesamt bildeten beide Mesoregionen einen Siedlungskomplex von der Größe ca. 2400 km². Das Gebiet der Sandomierz- Hochebene, und besonders sein Westteil im Einzugsgebiet des mittleren Laufs von Kamienna weist viele Funde auf, darunter römische Importe- vor allem Münzen. In den letzten Jahren ist die aus diesem Gebiet stammende Münzensammlung um neue Funde größer geworden.

2008 legte man in der Ortschaft Świrna, Gde. Bodzechów, Kr. Ostrowiec Świętokrzyski den Denar des Hadrian frei

(Katalognummer. 3, Fot. 3). Er wurde auf dem Gebiet einer breiten multikulturellen Fundstelle (Fst. 1.) entdeckt, die am Hang des Modła- Tals- des rechten Nebenflusses von Kamienna lokalisiert ist. Aus dem Bereich der Fundstelle stammt eine reiche Sammlung der römischen Materialien (Fibeln, Perlen, Wirtel und Keramik). Die bisherigen Funde lassen das besprochene Gebiet zu den interessantesten Fundstellen aus der Römerzeit einordnen, die im Tal und dem Einzugsgebiet des mittleren Laufs von Kamienna freigelegt wurden. Außer den zahlreichen Siedlungs- und sepulkralen Fundstellen (Chmielów Piaskowy) stammt aus diesem Gebiet eine beträchtliche Menge der Münzenfunde, darunter ein paar große und gut dokumentierte Depots (Chmielów, Nietulisko Małe).

2007 fand man während der archäologischen Forschungen an der Forteczna- Straße in Sandomierz, Kr. Locco (Fst. 1.) einen Denar des Antonius Pius frei (Katalognummer 5; Fot. 5). Der Fund wurde in der sekundären Ablagerung in der Nivellierung- Schutt- Schicht gefunden, die in das späte Mittelalter datiert wurde, was natürlich unmöglich macht, seinen ursprünglichen Herkunftsort festzustellen. Die Münze wurde vermutlich samt Grus und Erde, während der im Mittelalter durchgeführten Erdarbeiten, mitgebracht. Der Denar aus der Forteczna- Straße ist nicht der einzige Münzenfund aus Sandomierz. In der Stadt und ihrer Umgebung wurden ein paar Münzen freigelegt, sie stammen aber meistens aus den zufälligen Entdeckungen. Das römischzeitliche Siedlungswesen aus der Umgebung von Sandomierz ist, genau wie in der ganzen Weichselzone, hauptsächlich aus den Gräberfeldern bekannt. Unter ihnen sind die reichen Bestattungen, die an sog. Fürstengräber knüpfen (Sandomierz – Krakówka, Malice, Fst. 1, Świącica, Fst. 2.), besonders interessant.

Die nächsten römischen Münzen fand man 2004 in der Ortschaft Krzczonowice Gde. Ćmielów, Kr. Ostrowiec Świętokrzyski. Das sind die Denare des Vespasian und Hadrian (Katalognummer 1, 4; Fot. 1, 4) und Subaerat – Denar des Trajan (Katalognummer 2, Fot. 2). Die Münzen wurden im Bereich von zwei benachbarten Fundstellen Nr. 61 und 63 gefunden. Wenn man verhältnismäßig kleine Entfernungen zwischen den einzelnen Fundstellen in Betracht zieht und das keramische Material, das in diesem Kontext zum Vorschein kam, soll man annehmen, dass wir hier mit einer archäologischen Fundstelle aus der Römerzeit zu tun haben. Die Fundstelle ist im nordwestlichen Teil der Siedlungsökumene der Przeworsk Kultur auf der Sandomierz- Hochebene lokalisiert. Zusammen mit einer Reihe schwach erforschter Fundstellen bildet sie eine deutliche Siedlungskonzentration im Einzugsgebiet von Obręczówka und Gierczanka- dem rechten Nebenfluss von Kamienna. Außer den Denaren aus Krzczonowice gibt es bisher auf diesem Gebiet keine derartigen Münzenfunde.

Interessant ist auch die Entdeckung an der Fundstelle in Krzczonowice eines Subaerat- Denars des Trajan, also einer falschen Münze aus der Epoche. Derartige Münze besaß den Kern, meistens bronzenen (Anima), der mit Silberschicht bezogen wurde. Subaerat- Denar des Trajan aus Krzczonowice ist vermutlich die erste mit Sicherheit identifizierte römische Fälschung, die auf dem Gebiet des Heiligkreuz- Eisenproduktionszentrums und seines Siedlungshinterlandes in der Sandomierz- Hochebene gefunden wurde. Bisher gibt es auf dem besprochenen Gebiet keine Informationen über derartige Funde. Nicht unbedeutend kann auch die Tatsache sein, dass die meisten Münzenfunde aus diesem Gebiet – die Hortfunde sind, bei denen verschiedene chemische Faktoren zur Bildung bestimmter Bedingungen führen konnten, die den guten Erhaltungszustand der Münzenoberfläche begünstigten. Ohne die metallographischen Analysen ist die Erkennung des Substrats nur bei beträchtlicher Beschädigung der Oberfläche möglich, deshalb können im Falle der Hortfunde nur die Fachuntersuchungen die Möglichkeit geben, die Fälschungen zu identifizieren.

Aus dem Gebiet des Heiligkreuz- Gebirges, wo die Eisenverhüttung betrieben wurde, wie auch aus der Siedlungskonzentration in der Sandomierz- Hochebene sind bisher mindestens 5 große Depots und 79 aus 35 Ortschaften dieses Gebietes stammende Münzeneinzelfunde bekannt (Abb. 1: Taf. 1). Insgesamt stammen daraus ca. 6 tausend Münzen. Die meisten kleinen Münzenfunde stammen aus der zweiten Kulminationsphase des Imports der römischen Geldmittel auf die polnischen Gebiete (98-217r). Bei 56 auf der Eisenverhüttungsgebieten registrierten Münzen stammen 37 (66%) aus der II. Phase (Taf. 2). Eine ähnliche chronologische Struktur weisen auch die kleinen Funde aus dem Gebiet der Sandomierz- Hochebene, wo man 23 Münzen (Taf. 3) fand, darunter 10 (44%) aus der II. Phase. Wenn man die Funde aus beiden Mesoregionen analysiert (Taf. 4.) bekommt man 79 Münzen, von denen 47 (59%) auf die II. Phase zurückgeführt werden.

Die Analysenergebnisse decken sich mit der Chronologie der kleinen Münzenfunde aus den restlichen polnischen Gebieten. Beachtenswert ist die Konzentration der meisten Münzeneinzelfunde, ähnlich wie der Hortfunde, in der Zone einer intensiven Eisenverhüttung. Eine verhältnismäßig kleine Zahl der Münzenfunde und das Fehlen solcher Funde auf der Sandomierz- Hochebene, weisen indirekt auf das Gebiet des Eisenverhüttungszentrums hin, wo sich der Handelsaustausch mit dem Äquivalent in Form von der römischen Münze konzentrierte.